

2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 280.
3. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 63.
4. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 62.
5. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 360.
6. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 167.
7. Мельничук Л. С. Історія бубнівського гончарного промислу на Поділлі // Мельничук Л. Від роду до народу, від народу до роду. Народознавчі студії. Спогади друзів, колег, однодумців. Кн. 1. Вінниця, 2006.
8. Там само.
9. Там само.
10. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 318.
11. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 62; оп. 1, спр. 342.
12. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 53.
13. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 92.
14. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 62.
15. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, Спр. 399.
16. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 63.
17. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 125.
18. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 62.
19. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, оп.1, спр. 63.
20. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 92.
21. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 125.
22. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 62.
23. Там само.
24. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 92.
25. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 275; спр. 280.
26. Мельничук Л. С. Історія бубнівського гончарного промислу на Поділлі // Мельничук Л. Від роду до народу, від народу до роду. Народознавчі студії. Спогади друзів, колег, однодумців. Кн. 1. Вінниця, 2006.

Олександра Прокопенко

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА ПОДІЛЛІ В 1944-Х – 1953-Х РОКАХ.

Анотація: У статті подається висвітлення ключових аспектів релігійного життя на Поділлі у післявоєнний період. Особливу увагу приділено репресивним заходам і соціальним наслідкам боротьби з релігією у зазначений період та її вплив на місцеве населення.

Ключові слова: релігія, Поділля, релігійні громади, органи державної влади.

RELIGIOUS LIFE IN PODILLA IN 1944-1953.

Abstract: *The article highlights the key aspects of religious life in Podilia in the post-war period. Special attention is paid to the repressive measures and social consequences of the fight against religion in the specified period and its impact on the local population.*

Keywords: *religion, Podillia, religious communities, state authorities.*

Друга половина 1940-х – початок 1950-х років – це період, коли релігійне життя в Україні зазнавало значних перетворень під впливом радянської державної політики. На Поділлі, як і в інших регіонах країни, релігія стикалася з жорсткими обмеженнями та переслідуваннями. Радянська влада активно впроваджувала атеїстичну ідеологію, що створило складні умови для віруючих.

Перед початком Другої світової війни територія сучасного Поділля була розділена між Польщею та Радянським Союзом. Після входження західноукраїнських земель до складу УРСР у листопаді 1939 року, все Поділля опинилося під радянською владою.

Радянізація економічного і суспільно-політичного життя включала конфіскацію земель, що належали поміщикам і монастирям, супроводжувалася політичними репресіями, переслідуванням духовенства і передачею храмів та монастирів у державну власність. Церква, як впливовий відкритий опонент владі, стала одним із найпотужніших факторів протидії новому режиму.

До 1939 року територія Поділля, яка входила до складу СРСР, зазнала жорстких антирелігійних заходів, впроваджених радянською владою ще в 1920–30-х роках. Церква та релігійні громади на всій території радянської України зазнали особливо нищівного удару. В деяких областях, таких як Вінницька, Донецька, Кіровоградська, Миколаївська, Сумська та Хмельницька, до початку Великої Вітчизняної війни не залишилося жодної діючої православної церкви, а в Луганській, Полтавській і Харківській – лише по одній. Масове закриття храмів супроводжувалося репресіями проти служителів культу. До 1939 року на волі залишилися лише три митрополити та один архієпископ Руської православної церкви, а в Україні не залишилося жодного архієрея [1, арк. 38 -39].

З початком Великої Вітчизняної війни та наступною фашистською окупацією України релігійна ситуація на Поділлі почала швидко змінюватися. Це пояснювалося традиційним тяжінням місцевого населення до релігії і посилювалося військовою розрухою, стражданнями, втратами рідних і близьких на фронті. По-друге, німецька окупаційна влада сприяла відкриттю храмів та відновленню релігійно-церковного життя на окупованих територіях [2, с.64].

Легалізуючи діяльність релігійних громад та сприяючи поживанню духовного життя, окупаційна влада турбувалася не стільки про задоволення релігійних потреб місцевого населення, скільки про реалізацію своїх далекосяжних намірів.

Зміна в роки війни політики радянських владних органів у ставленні до Церкви спричинила піднесення релігійного життя у повоєнні роки. За нових умов повоєнного життя радянський режим не міг повертатися до раніше апробованих методів “войовничого атеїзму”.

Переломним моментом у відносинах церкви і держави став 1943 рік. В цьому році Й.Сталін зустрівся з групою архієреїв (19 чол.), відбулось обрання патріарха Сергія Старгородського й певна лібералізація політики щодо церкви. Однак Сталін використав церкву не для повернення релігійної духовності, а для маніпуляції свідомістю багатьох людей. Таким чином, церкві нав'язувався компроміс обмеження можливості релігійної діяльності в обмін на політичну лояльність і відмову від критики режиму [3, с.201].

14 вересня 1943 р. РНК СРСР прийняв Постанову про створення Ради у справах православної церкви, уповноважені якої працювали при урядах союзних республік та обласних виконавчих комітетах, а 7 жовтня 1943р. Сталін підписав постанову «Про утвердження Положення про Раду у справах РПЦ при Раднаркомі СРСР». Їхні обов'язки включали: розгляд питань, які порушував патріарх і які вимагали вирішення союзним урядом; розробка проектів законодавчих актів і постанов, що стосувалися до РПЦ; нагляд за втіленням законів і урядових постанов, що стосувалися РПЦ; подання РНК СРСР висновків із питань діяльності РПЦ; формування уряду про стан РПЦ у СРСР; облік храмів і складання статистичних зведень за даними місцевих органів. Постанова РНК СРСР «Про організацію Ради у справах релігійних культів», яка вийшла 19 травня 1944 року, мала на меті завдання здійснювати зв'язок між урядом і керівниками релігійних об'єднань, що належали до різних конфесій, крім РПЦ, тобто контролювати релігійні організації за допомогою чиновників. В той час сформувався інститут уповноважених РСРПЦ та РСРК, завданням якого було систематично наглядати за дотриманням законодавства в релігійній сфері, інформувати органи влади про випадки його порушення, приймати заходи щодо їх запобігання та сприяти релігійним організаціям у вирішенні питань, які ставились перед державними установами [4, с.140].

Особливості такого державного політичного курсу включали обов'язкову реєстрацію релігійних громад, відкритих молитовних будинків, реєстрацію служителів культу та ревізійних комісій, об'єднання найвпливовіших церков в єдину структуру, ретельний облік кожної релігійної спільноти та священнослужителів, злиття малочисельних груп віруючих, суворе дотримання радянського законодавства про культу і законів СРСР, а також жорсткі санкції у вигляді утисків та репресій за їх порушення. Крім того, посилювалась антирелігійна пропаганда [5, с.137].

Для реєстрації релігійної громади та отримання приміщення для здійснення культових обрядів потрібно було подати заяву, підписану щонайменше 20 повнолітніми місцевими жителями, які не мали судимості та не були позбавлені виборчих прав за рішенням суду. Також вимагалась інформація про їхній вік, громадянство, місце роботи і проживання, повні дані про членів виконавчого органу та ревізійної

комісії, нотаріально засвідчений (в селі- завірений сільською радою) договір оренди приміщення, довідки про його технічний, санітарний та протипожежний стан, а також опис культового майна, що належало громаді.

Клопотання релігійної громади спочатку розглядалося місцевими органами влади, потім направлялося до Ради у справах РПЦ при РНК СРСР для ухвалення, а далі подавалося на затвердження союзного уряду. Відповідно до нового законодавства, 5 липня 1945 року в місті Вінниці офіційно зареєстрували римо-католицьку громаду. Варто зазначити, що в перші повоєнні роки римо-католики не мали свого пастиря, а звернення до уповноваженого Ради Народних Комісарів СРСР у справах релігійних культів у Вінницькій області не дали результатів. Влітку 1945 року громада налічувала близько 190 парафіян, а на листопад 1946 року — вже 685. Загалом у відносинах між державою і Церквою та ставленні до служителів і віруючих спостерігалася тенденція до нормалізації. У березні 1944 року тільки у Вінницькій єпархії діяли 839 церковних громад, чотири жіночі монастирі (до 1955 року залишилися лише два — Браїлівський і Барський), а в парафіях служили 405 священників.

Впроваджуючи нову модель державно-церковних відносин, Й. Сталін та його оточення прагнули змусити Церкву служити інтересам держави. Постановою від 22 серпня 1945 р. Церкві та монастирям було надано права юридичної особи для оренди, будівництва й купівлі майна для церковних потреб. Багато обмежень у діяльності громад скасували, а місцевим органам влади рекомендували не перешкоджати діяльності монастирів, що сприяло відродженню російської православної Церкви.

21 жовтня 1946 р. виконком Вінницької облради ухвалив рішення №300/011 “Про православні монастирі”, яким зобов'язав місцеві райвиконкоми закріпити за монастирями земельні угіддя для колективного обробітку, дозволив утримувати худобу, займатися промислами та створювати кустарні майстерні. Також райвиконкоми повинні були вивести з території монастирів загальноосвітні школи та інші державні установи, або запропонувати нові місця для розташування монастирів [6, арк . 43-44].

Монастирі зобов'язувалися постачати державі зерно, картоплю та інші продукти за нормами для одноосібних господарств. Водночас, згідно з указами Президії Верховної Ради СРСР, вони звільнялися від податку на будівлі та земельної ренти, а ченці й черниці — від військового податку та податку на холостяків і малосімейних. Проте ці послаблення мали тактичний характер і не свідчили про зміну атеїстичної політики. Вже у вересні 1944 р. політичне керівництво нагадало про необхідність посилення антирелігійної пропаганди, а в 1945 р. вимагало мобілізації засобів масової інформації для боротьби з релігійними впливами.

Зовнішній демократизм і лібералізм щодо Церкви та релігійних громад, офіційне визнання свободи віросповідання були лише підготовкою до нового наступу на релігію. У березні 1945 р. ЦК КП(б)У нагадав місцевим партійним організаціям, що ставлення до релігії залишилось непримиренним. Це підтверджували статті на

атеїстичну тематику в журналах “Агітатор,” “Радянська Україна,” “Правда України,” вінницькій газеті “Радянська Вінничина” та молодіжних виданнях “Молодь України,” “Сталінське плем’я.”

Якщо в роки окупації церковні общини повертали собі культові приміщення, то з березня 1944 р. їх почати знову відбирати і передавати під клуби, склади, школи і т.д. За час з 20 березня по 1 жовтня 1944 р. на Поділлі (Вінницька і Брацлавська єпархія) було відібрано у релігійних громад 61 будівлю й планувалось відібрати ще 86 храмів [7, с.168].

Священники та віруючі вели боротьбу за храми, намагаючись протистояти дискримінаційній політиці влади. Однак значна кількість приміщень знову була передана державним та громадським організаціям. Вінницький міськвиконком 12 січня 1946 р. прийняв рішення передати приміщення костюлу під аероклуб. Це мотивувалося тим, що в місті 10-15 віруючих і вони можуть відвідувати молитовні приміщення в приміських селах Телепеньки і Стрижавка [8, с.68].

Представники радянської влади на місцях почали активно використовувати антирелігійні методи 1930-х років. Наприклад, голова сільради у селі Медвідка стріляв біля церкви під час богослужіння, у Лопатинцях вимагали завершувати служби до восьмої ранку, а в Погребищенському районі пропонували припинити літні богослужіння. У Онитківцях уповноважений райвиконкому переписував присутніх у церкві з погрозами, а в селі Борків партійні представники ображали віруючих у храмі [7, с.112].

Незважаючи на утиски, Церква очолила патріотичний рух зі збору коштів і продовольства для будівництва танкової колони імені Дмитра Донського, а також на підтримку шпиталів, дітей-сиріт та інвалідів війни. Лише у 1944 році Вінницьке єпархіальне управління зібрало понад два мільйони карбованців, за що отримало подяку від Верховного Головнокомандувача Й. Сталіна.

Рада у справах РПЦ та її уповноважені підтверджували, що релігійні громади та духовенство діяли згідно з реєстраційними документами та принципами відокремлення церкви від держави. Однак вони часто порушували права релігійних громад, контролюючи церковне життя. Уповноважені подавали регулярні звіти, і в одному з них за 1945 рік зазначалось, що православна церква в Україні відіграє значну роль у поширенні ідеалістичних ідей, які суперечать матеріалістичному вихованню.

Масштабність нагляду та контролю підтверджується тим, що лише з березня до вересня 1944 р., до уповноваженого у справах РПЦ при Раднаркомі УРСР надійшло понад 21 Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова 400 скарг і звернень віруючих, духовенства, монастирів. Навіть благодійні акції релігійних громад контролювалися і не завжди зустрічали розуміння влади [5, с.198].

У перші повоєнні роки скарги місцевого духовенства до влади стосувалися забезпечення хлібом і продуктами, житлових питань, податків, заборони на проведення обрядів та незаконних дій церковних старост. Радянську владу турбувало зростання релігійності: у селах з більшістю релігійного населення навіть атеїсти зберігали ікони, а

більшість новонароджених та подружніх пар проходили церковні обряди. На початок 1947 року в області діяло 670 церков, 145 молитовних будинків, три жіночі монастирі, хоча за рік було закрито 10 церков, 11 молитовних будинків і один монастир [7, с.223].

Станом на 1 січня 1952 року в Україні діяли 8765 церков і молитовних будинків. Найбільше їх було в Тернопільській (819), Вінницькій (666), Дрогобицькій (649), Львівській (611), Станіславській (606), Закарпатській (542) та Київській (503) областях. Найменше — у південних областях, таких як Миколаївська (67), Херсонська (101), Запорізька (114) та Ізмаїльська (115). У південних і східних регіонах значна відстань між церквами, що через їхню віддаленість не задовольняло релігійні потреби віруючих. У післявоєнний період кількість вірян залишалася значною, проте за останні 25 років помітно знизилася.

Вже в кінці 40-х – 50-х років держава виявляла певну байдужість до церкви. Невдовзі почались утиски, що переросли в наступальну операцію. Здійснювались репресії служителів. Із 344 репресованих уніатських священників, в середині 50-х років, лише 243 звільнені й повернулись додому [9, с.265].

Отже, релігійне життя на Поділлі в 1944–1953 роках пройшло через значні випробування в умовах радянської політики контролю та обмежень. Незважаючи на тимчасове пом'якшення репресій і дозволи на діяльність окремих церковних структур, справжньою метою влади залишалося використання Церкви для підтримки своїх ідеологічних цілей та обмеження її впливу на суспільство. Водночас релігійність місцевого населення виявилася доволі стійкою, що свідчить про глибокий духовний зв'язок між Церквою і громадами. Протягом цього періоду Поділля стало ареною боротьби між традиційними релігійними цінностями та офіційною атеїстичною політикою, яка намагалася придушити духовне життя, але не змогла повністю знищити релігійний дух регіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). - Ф.1, оп.1, спр. 664. Арк. 38 - 39.
2. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років : політологічний дискурс : монографія. Київ, 2005. 741 с.
3. Киридон А.М. Держава-Церква-суспільство : інверсна трансформація в Україні: монографія. Рівне, 2011. с. 216.
4. Бондарчук П.М. Особливості релігійної ситуації в Україні у середині 1940-х- на початку 1950-х рр. // Український історичний журнал. № 2, 2010. с. 137-163.
5. Данілова І.Ю. Місцеві органи радянської влади та релігійні громади Вінниччини в останнє десятиріччя сталінського правління // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Релігійне життя Поділля : минуле і сучасне”. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. Вінниця, 2008. С. 135-139.

6. Державний архів Вінницької області (Д А В О). - Ф.Р - 2700, оп. 7, арк. 43-44.
7. Лисий А.К. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) Єпархії : 1795-1995. Вінниця, 1995. 120 с.
8. Вінницький капуцинський монастир: з нагоди 250-річчя заснування монастиря / наук. Ред. Я.Р. Дашкевич, Вінниця. 1995. 128 с.
9. Романюк І.М, Зінько Ю.А. Ставлення держави до церкви на селі в 50 – середині 60-х рр. XX ст. // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. 2009. с. 261-275.

Лілія Гальчевська

ГОНЧАРСТВО ГАЙСИНЩИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Анотація. У статті подано короткий огляд розвитку гончарних осередків Гайсинщини, серед яких виділяється село Бубнівка Вінницької області.

Ключові слова: бубнівська кераміка, бубнівська орнаментика, гончарі, осередок, традиційні вироби, ритуальний посуд, Східне Поділля.

Liliya Galchevska

POTTERY OF THE HAYSYN REGION IN THE 20TH – EARLY 21ST CENTURIES

Abstract. The article reveals a brief review of Haysyn district pottery centers development, among which there is Bubnivka village of Vinnytsia region.

Keywords: bubnivka ceramics, bubnivka ornamentation, potters, craft center, traditional pottery, ritual vessels, Eastern Podillya.

Гончарство – одне з найпоширеніших та найдавніших побутових ремесел на Поділлі. За даними дослідників подільського гончарства, упродовж другої половини XIX – початку XX ст. у регіоні діяло від 77 до 200 осередків ремесла. На Гайсинщині, зокрема, гончарі працювали у місті Гайсин та містечках Куна, Зятківці (нині села), у селах Жерденівка, Кіблич, Тимар, Шура-Бондурівська тощо, але виділяється з-поміж них Бубнівка. Сьогодні це найбільш відомий та досліджений осередок гончарства Східного Поділля, який об'єднав два сусідніх села Бубнівку і Новоселівку [13, с. 74].

На першу третину XX ст. припадає поява наукових досліджень, присвячених гончарству Поділля. Олександр Прусевич зробив одну з перших розвідок щодо кераміки нашого краю [13]. У 1920-их рр. з'явилося кілька праць відомих науковців подільського гончарства: Юрія Александровича [1], Миколи Геппенера [2], Марії Фріде [16], Євгенії Спаської [15], Лідії Шульгіної [17], Юрія Самарина [14] тощо, в яких розглядалися кераміка Поділля і, зокрема, досить детально описувався бубнівський та жерденівський осередок.